
DOKUMENTY A MATERIÁLY

ZARIADENIA PROTI ŠÍRENIU EPIDÉMIE NA ÚZEMÍ SLOVENSKA POČAS PRVEJ SVETOVEJ VOJNY

LÁSZLÓ KISS

KISS, L.: Observation Stations for the Sick in the Territory of Slovakia during the World War I. *Vojenská história*, 9, 1, 2005, pp 87 – 93, Bratislava.

The Study deals with a rather unknown activity of so-called observation stations of the sick (medical observation stations) in the period of the World War I. It was a kind of an interlink between medical centres behind the front line and hospitals in the hinterland, the main mission of which was to prevent spreading the infectious diseases. There was the total number of 14 such stations and 7 of them were dislocated in the territory of Slovakia.

The author describes their activity to 1916 when 2 of them were changed to so-called specialised institutions. He brings several data on in-patients, data on treatment methods, personal issues, functioning and structure of these stations, as well as data on military doctors working in these institutes. He analyses their activity in details, especially in Lučenec and Trenčín from the arrival of first transports from the front to the end of treatment or quarantine.

Military history. Slovakia. World War I. Observation Stations for the Sick.

„Po vyhlásení mobilizácie 26. júla 1914 ... ako medzičlánok medzi zdravotníckymi zariadeniami sa začali budovať tzv. pozorovacie stanice. Ich úlohou bolo zabrániť zavlečeniu nákazlivých chorôb... Takéto stanice boli v Trenčíne, Šaci pri Košiciach, Žiline a v Ružomberku. Z posledne menovanej napokon vznikla za 1. Československej republiky stála Posádková nemocnica.“¹ Citovali sme z prednášky, ktorá odznela na seminári 18. decembra 2002 na Lekárskej fakulte Univerzity Komenského v Bratislave. Citácia svedčí o tom, že slovenská historiografia, zameraná na dejiny zdravotníctva, vie veľmi málo o skutočnej činnosti staníc na pozorovanie chorých, dokonca nepozná ani ich počet: okrem vyššie uvedených boli stanice aj v Banskej Bystrici, v Lučenci a v Nitre.

Napriek tomu, že sa dalo očakávať vypuknutie vojnového konfliktu, o ochrane zázemia pred zavlečením nákazlivých chorôb nebolo vopred postarané². Až v jesenných mesiacoch roku 1914, keď na fronte vypukli prvé epidémie a hrozba „infikovania Hinterlandu“ (zázemia) sa stala realitou, vydalo uhorské ministerstvo vnútra, do kompetencie ktorého patrilo i zdravotníctvo, nariadenie týkajúce sa postavenia staníc na pozorovanie chorých. Jedným z iniciátorov na ich zriadenie bol aj gróf Jozef Mailáth (1858 – 1940)³, statkár Zemplínskej župy, organizátor prvej takejto pozorovacej stanice v Sátoraljaújhelyi. Jeho dvojzväzková kniha *Moje*

---

¹SYSEL, D.: Vojenské zdravotníctvo v období Rakúsko-Uhorska a vznik vojenskej nemocnice. In: PAVLÍKOVÁ, E. a i. : Vývoj zdravotníckych zariadení v Bratislave. Bratislava : Slovenská spol. pre dejiny vied a techniky pri SAV, 2003, s.83-86.

²MAILÁTH, J.: Élményeim és tapasztalataim a háború alatt., zv.1., Budapest: b.v., 1928, s. 49.

³KENYERES, Á. /redaktor/: Magyar Életrajzi Lexikon. Budapest : Akadémiai Kiadó, 1969, zv. 2., s. 125.

*zážitky a skúsenosti počas vojny*⁴, spolu s jeho prednáškami, sú cennými historiografickými prameňmi k tejto téme.

Podľa prednášky Mailátha zo 16. júla 1915 v Budapešti, organizovanej Ústredným výborom pre ďalšie vzdelávanie lekárov⁵, boli postavené dovedy takéto stanice na pozorovanie chorých v blízkosti uvedených miest – v zátvorke uvádzame počet lôžok k 16. júlu 1915: Banská Bystrica (2 720), Debrecín (5 283), Košice (3 900), Lučenec (1 882), Miškovec (Miskolc, 4 500), Munkács (dnes: Mukačevo, Ukrajina, 2 929), Nyíregyháza (3 200), Nitra (3 000), Ružomberok (1 880), Sátoraljaújhelyi (3 100), Szatmárnémeti (dnes: Satu Mare, Rumunsko, 2 907), Trenčín (1741), Ungvár (dnes: Užhorod, Ukrajina, 3 050) a Žilina (4 500). Boli to novostavby na pozemkoch, získaných na základe § 68 zákona z roku 1912 „o službách v prípade vojny“ (hadiszolgáltatások) vo forme „barakového mestečka“. Sústredňovacie baraky boli dvojakého typu, lacnejšie: steny z dosiek boli len vnorené do zeme, s jednoduchými oknami a podlahou z dosiek, a drahšie: priestornejšie s dvojitými oknami, ktoré mali postavený základ z betónu alebo z tehál. Počet lôžok v barakoch prvého typu bol 75, v barakoch druhého typu kolísal medzi 100 a 120. Aj počet barakov bol rozličný – na území dnešného Slovenska mala najviac barakov stanica v Žiline: 63, najmenej v Ružomberku a Lučenci po 17, v Trenčíne mali 23, v Banskej Bystrici a tiež v Nitre 26 a v Košiciach 31. Takmer každé mestečko bolo vybavené elektrikou, vodovodom, kanalizáciou, domácou telefonickou sieťou a úzkokoľajovou železnicou.

Hlavným poslaním staníc bola „filtrácia“: lekársnym vyšetrením a pozorovaním vychytávať spomedzi vojakov a civilov (v službách armády), vracajúcich sa z frontu, potenciálnych prenášateľov infekcií do zázemia. Na základe príznakov, získaných pri vstupnom lekárskom vyšetrení (horúčka, vyrážky, hnačky atď.), boli prichádzajúci rozdelení do 4 tried (a na základe toho aj do rôznych barakov): 1. infekčne chorí, 2. podozriví z infekčnej choroby (s príznakmi), 3. podozriví z infekcie (bez príznakov, ale s údajom o kontakte s infekčne chorými) a 4. ranení a iní chorí. Všetci zostali najmenej 5 dní na stanici pod lekársnym dozorom. Tí, u ktorých sa infekcia nepotvrdila, boli po uplynutí pozorovacej doby ďalej transportovaní do zázemia. Infekčne chorí, resp. aj tí, u ktorých síce infekcia nebola potvrdená, ale ich poranenie, resp. ich choroba (napr. ochrnutie, tzv. „vojnová neuróza“ atď.) znemožnila ich transport, zostali na stanici a dostávali tu bežnú nemocničnú starostlivosť⁶. Názov „stanice na pozorovanie chorých“ je teda zavádzajúci: okrem pozorovania sa tu totiž poskytla komplexná diagnosticko-terapeutická starostlivosť, vrátane röntgenového a bakteriologického vyšetrenia a chirurgických zákrokov.

V širšom slova zmysle pod „stanicou“ treba rozumieť nielen „barakovú nemocnicu“, ale aj všetky vojenské a civilné nemocnice, zdravotnícke ústavy a opatrovateľské zariadenia v sídle barakového mestečka, ktoré tvorili jeden organický celok⁷.

Na čele stanice stál „ministerský komisár“, menovaný ministrom vnútra⁸ – jednotné verejnozdravotnícke vedenie celej stanice sa sústredilo v jeho rukách. Zákonom č. 5534/1915 ministerstva vojny bola zriadená i funkcia „vojenského veliteľa stanice“ – jemu boli podriadené vojenské zdravotnícke zariadenia na území stanice⁹. Podľa najnovšej dohody s ministrom vojny¹⁰ – tvrdí Mailáth vo svojej prednáške zo 16. júla 1915 – hlavné velenie pozorovacích staníc má byť v kompetencii vlastibrany, záležitosti verejnozdravotnícke a takisto organizačné,

⁴MAILÁTH, J.: *Élményeim és tapasztalataim a háború alatt*. Zv. 1-2., Budapest: b.v., 1928.

⁵MAILÁTH, J.: *A betegmegfigyelő állomásokról*. In: *Orvosi Hetilap*, roč. 59, 1915, č. 32, s. 431-435. Prednáška bola in extenso publikovaná 15. 12. 1915 v časopise *Orvosképzés*.

⁶MAILÁTH, ref 5, s. 432.

⁷Tamže.

⁸Na čele stanice v Sátoraljaújhelyi komisárom bol gróf Mailáth – jeho „zážitky a skúsenosti“ sú teda autentické.

⁹MAILÁTH, ref 5, s. 432.

¹⁰V Rakúsko-Uhorsku existovalo spoločné „ministerstvo vojny“ vo Viedni, ako i „ministerstvo obrany“ v Budapešti – ministrom obrany v rokoch 1910 – 1917 bol barón Samu Hazai, rodák z Rimavskej Soboty.

finančné i hospodárske problémy nevojenských zariadení v sídle stanice zostávajú v starostlivosti ministerstva vnútra.

Ako prvá začala fungovať stanica v Užhorode už 9. októbra 1914. Ako posledná, stanica v Nitre – tá začala prijímať chorých až 27. marca 1915¹¹. Postupom frontu od severných hraníc Rakúsko-Uhorska a zriadením pozorovacích staníc v blízkosti frontovej línie však transport smerom do staníc v zázemí už koncom roku 1915 výrazne poklesol. Preto väčšina barakových nemocníc začiatkom nasledujúceho roka, tie posledné až v marci roku 1916, prestali fungovať ako pozorovacie stanice. Niektoré z nich, na našom území stanice v Banskej Bystrici a v Ružomberku, boli preradené do kompetencie „uhorského kráľovského úradu pre záležitosti invalidov“¹² a pracovali ďalej ako tzv. špecializované liečebné ústavy.

Čo sa týka konkrétnej činnosti jednotlivých staníc, máme k dispozícii písomné dokumenty o práci staníc len v Trenčíne a Lučenci, publikované jej pracovníkmi.

Autorom knižôčky *Trenčianska pozorovacia stanica*¹³ je kalvínsky duchovný János Tóth¹⁴. Stanica bola odovzdaná do prevádzky 10. januára 1915 za účasti komisára stanice, hlavného župana Trenčianskej župy, Júliusa Szalavszkého¹⁵. Prví pacienti boli prijatí 8. februára. O dodržanie poriadku a vojenskej disciplíny sa staral oddiel vojakov. Vojaci oddielu mali na starosti aj prijímanie chorých, dezinfekciu ich šatstva, kontrolovali stravovanie, ako aj poštu. Dôstojníci oddielu mali stálu službu v im pridelených barakoch. Prvým veliteľom oddielu bol Jozef Szabó, plukovník žandárstva vo výslužbe, ktorý však 15. novembra 1915 bol preveľený do pozorovacej stanice v Nitre. Jeho nástupcom sa stal József Tyrman, major žandárstva vo výslužbe – pôvodným povoláním lekár. Tyrmanov oddiel mal 32 dôstojníkov a 443 vojakov(?), ich menný zoznam Tóth uvádza na s. 17-19.

Chorí (ranení) prichádzali do Trenčína v rézii veliteľstva dozoru transportu zo Žiliny. Vlakový transport bol pristavený na špeciálnu koľaj pred prijímacím barakom. Vedúci lekár, resp. jeho zástupca, už vo dverách vlaku vykonal prvé orientačné triedenie: infekčne chorých posielal priamo do baraku pre infekčne chorých. Ostatní išli do prijímacieho baraku, kde boli zaregistrovaní. Tam odovzdali svoje cenné predmety, vyzliekli sa a odovzdali šatstvo, ktoré bolo odoslané na dezinfekciu. Vyzlečený pacient prešiel (bol prevezený) do ďalšej miestnosti, kde bol oholený, ostrihaný a lekár ho vyšetril a určil, do ktorého baraku bude umiestnený. Nasledoval kúpeľ vo vani alebo pod sprchou, po osušení kože sa ošetrilo ochlpenie vatou, namočenou do tzv. Szabadillovho octu, a chorý dostal čisté prádlo. Ak išlo o poraneného, jeho obväz sa vymenil, resp. ak to jeho stav vyžadoval, bol prevezený ihneď na operačnú sálu. Príbuzní prijatého pacienta boli ihneď písomne informovaní, vrátane o tom, čo bolo príčinou prijatia choroba či úraz.

Od 8. 2. 1915 stanica v Trenčíne prijala 108 transportov, dovedna 16 871 chorých (ranených), medzi nimi aj 1 342 ruských vojnových zajatcov. O dobrej úrovni lekárskej starostlivosti svedčí fakt, že letalita v Trenčíne bola len 1,07 %, čiže lepšia, ako priemer všetkých staníc – 1,7 %. Pacient podozrivý z infekčného ochorenia bol prijatý do tzv. expektačného (XII) baraku, kde na základe sledovania telesnej teploty a bakteriologického vyšetrenia sa stanovila presná diagnóza a podľa nej sa pacient preložil do príslušného infekčného baraku. Vedúci lekár takéhoto baraku bol súčasne aj bakteriológom. Nikto bez jeho povolenia nesmel vstúpiť do baraku, mohol ho opustiť len po absolvovaní očistnej sprchy a dezinfekcie.

Centrom chirurgického oddelenia bol barak č. XXVIII, v ktorom bola operačná sála, 2 prevážovne, röntgenove laboratórium, miestnosť na sterilizáciu a izba pre najťažšie prípady. V bezprostrednom susedstve, v 2 barakoch, boli umiestnení ťažšie ranení, v ďalších štyroch

¹¹MAILÁTH, ref 5, s. 432.

¹²M. kir. Rokkantügyi Hivatal.

¹³TÓTH, J.: A trencsényi megfigyelő állomás. Trencsén : Sándor Ferenc Könyvnyomdája, 1916.

¹⁴O osobe Jánosa Tótha sa nám nepodarilo získať bližšie údaje.

¹⁵Július Szalavszky (1846 – 1936), bližšie o ňom: Slovenský biografický slovník, zv. 5, 1992, s. 403.

ľahšie ranení. Šéfom oddelenia bol Dr. Vojtech Bedő, prvým asistentom Dr. Jozef Káldor. Z tabuľkového prehľadu vidieť, že chirurgovia stanice v Trenčíne v ničom nezaostávali v porovnaní s civilnou nemocnicou: robili sa trepanácie lebky, podviazanie ciev, otváranie brušnej dutiny, resekcia rebier, odstránenie semenníka, tracheotómia a, samozrejme, fixácie zlomenín sadrovaním.

Šéfom lekárskeho kolektívu trenčianskej stanice bol Dr. Michal Martinovycz, hlavný štábný lekár I. triedy a veliteľ záložnej nemocnice v Trenčíne, jeho zástupcom bol plukovník lekár Dr. Viliam Herwert. Okrem nich sa ešte 21 lekárov a 7 medikov staralo o zdravie okolo 1 400 pacientov. Bakteriológom stanice bol Dr. Wolfgang Boér.

Hlavným poslaním staníc pre chorých bolo zabrániť zavlečeniu infekčných chorôb do zázemia, a preto je zaujímavá aj štruktúra a počty týchto chorôb v Trenčíne: na 1. mieste bol brušný týfus s 250 prípadmi a s 10,4-percentnou letalitou, na 2. mieste je dyzentéria so 63 prípadmi a 4, 76-percentnou letalitou, obávaná cholera skončila na 3. mieste (10 ochorení, ale aj 10-percentná letalita). Celkový počet infekčne chorých, resp. podozrivých z infekcie, je prekvapujúco malý: 1 291 v porovnaní s počtami ranených (9 998) a „vnútorne chorých“ (5 057).

Mŕtvi boli spočiatku pochovaní vedľa katolíckeho cintorína v meste, v júni 1915 bol však otvorený „cintorín hrdinov“ v chotári obce Kubrá¹⁶.

O činnosti stanice v Lučenci sa nám zachovala brožúra podobného formátu a rozsahu, ako je brožúra z Trenčína. Aj autorom knižôčky *Lučenecká vojenská pozorovacia stanica*¹⁷ bol kalvínsky duchovný z Csomakörös (dnes: Chiurus, Rumunsko) Július Szabó, „dobrovoľný zástupca dozorcú transportu ranených“. Predslov je datovaný z decembra 1915. Stanica bola postavená juhozápadne od mesta, v blízkosti mestského parku, na brehu potoka Tugár. Prvý transport bol prijatý 24. januára 1915. Z 23 barakov 17 slúžilo na umiestnenie pacientov. V každom baraku bolo 116 postelí pre pacientov a 4 pre obsluhu – celkový počet lôžok bol 1 882. Barak č. XIV bol tzv. dôstojníckym barakom, s 30 posteľami pre nižších, s 20 pre vyšších dôstojníkov – Szabó uvádza aj menný zoznam dôstojníkov, liečených v Lučenci (s. 45-59), včítane mien ruských dôstojníkov (vojnových zajatcov). Komplementárne zariadenia boli podobné, ako v Trenčíne – špecialitou lučeneckej stanice bol tzv. elektro-hydroterapeutický ústav, schopný poskytovať rôzne fyzikálne procedúry, známe na dnešných rehabilitačných oddeleniach. Vedúcou lekárkou tohto ústavu bola Dr. Emma Gellértová. Bakteriologický ústav stanice začal fungovať až 23. apríla 1915 pod vedením doktorky Kataríny Verzárovej.

Komisárom stanice bol Dr. Ladislav Almásy, poslanec uhorského parlamentu¹⁸. Veliteľom vojenského oddielu do 22. 8. 1915 bol Oszkár Pachner, podplukovník jazdeckta vo výslužbe. Jeho nástupcom sa stal Ľudovít Szendy, major vo výslužbe. Oddiel mal 138 vojakov. Stanica začala fungovať bez vedúceho lekára. Túto funkciu prechodne zastával lučenecký lekár Dr. Bartolomej Reinfeld, až do príchodu chirurga Dr. Juraja Finályho¹⁹ koncom januára. Finály bol takisto len prechodne poverený vedením stanice. Definitívnym vedúcim sa stal univerzitný profesor z Budapešti, Dr. Zoltán Vámosy²⁰. Vámosy pôsobil ako vedúci lekár od začiatku marca až do 10. septembra 1915. Jeho nástupcom sa stal už spomínaný chirurg Dr. Finály. Počet

¹⁶Pre zaujímavosť uvedieme, že v Žiline bolo postavené aj krematórium, najmä na spopolnenie tiel ľudí, ktorí zomreli na infekčnú chorobu. Bolo to pravdepodobne prvé krematórium na území Uhorska (i Slovenska). V priebehu niekoľkých mesiacov však prestalo fungovať a bolo použité len na likvidáciu amputovaných končatín (MAILÁTH, ref 2, s. 113-114).

¹⁷SZABÓ, G.: A losonczy katonai megfigyelő állomás. Losonc: Kármán Zsigmond Könyvnyomdája, 1916.

¹⁸Almásy, László (1869 – 1936), právnik, od roku 1910 poslanec uhorského parlamentu za obvod Szentendre (Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 1, Budapest, 1967, s. 23).

¹⁹Finály György (1874 – 1920), syn slávneho filológa, autora latinsko-maďarského slovníka Henrika Finályho, absolvent lekárskej fakulty v Koložvári (dnes: Cluj, Rumunsko). Po vojne detský chirurg v Budapešti – Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 1, Budapest, 1967, s. 512 neuvádza jeho pôsobenie v Lučenci.

²⁰Vámosy Zoltán (1868 – 1953), od r. 1908 profesor toxikológie, od r. 1917 profesor farmakológie na univerzite v Budapešti (Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 2, Budapest, 1969, s. 950).

lekárov, pracujúcich na stanici kolísal medzi 12 – 16, brožúra ich uvádza menovite²¹. O pacientov sa starali opatrovatelky, bolo ich 75.

Od konca januára do ukončenia rukopisu (december 1915) prijala stanica v Lučenci 61 transportov v počte 24 844 chorých (ranených). Počet vnútorne chorých, vrátane infekčných, bol 13 899. Počet ranených 10 945 – z nich v 1 438 prípadoch bolo potrebné urobiť väčší chirurgický zásah: trepanáciu lebky, podviazanie artérie, „operáciu slepého čreva“²², amputáciu alebo odstránenie projektilu z tela. Nemáme možnosť porovnať štruktúru a chorobnosť, resp. letalitu, infekčných chorôb s údajmi z Trenčína, nakoľko Szabó uvádza len sumárny počet exitov – 145 na „týfus, cholera a iné choroby“²³.

V prípade staníc v Banskej Bystrici a Ružomberku máme dokumenty len o ich činnosti po roku 1916, teda o činnosti obdobia, keď tieto stanice už fungovali ako *špeciálne liečebné ústavy*. Popis činnosti špeciálnych ústavov je predmetom samostatnej našej práce²⁴, preto sa teraz o nich zmienime len stručne – poukázajúc na údaje, z ktorých možno dedukovať aj na ich „pozorovaciu“ činnosť do roku 1916.

Vedúci lekár špeciálneho ústavu v Banskej Bystrici, Július Benczur²⁵ 25. júna 1916 na valnom zhromaždení Krajinského výboru boja proti tuberkulóze predniesol elaborát *O pľúcnych liečebných ústavoch Úradu pre záležitosti invalidov*²⁶. Úvodom svojej práce priblížil banskobystrický ústav: ústav sa nachádza asi 2 km od mesta, s vodovodom, kanalizáciou a elektrifikáciou „ešte z obdobia pozorovacej stanice“²⁷. Z 30 barakov 24 – každý so 100 lôžkami – slúži na umiestnenie chorých na tuberkulózu, v 25. baraku sú umiestnení infekčne chorí, resp. pacienti v karanténe – v tomto baraku je aj izba pre agonizujúcich chorých. Každý barak pozostáva z 2 „nemocničných izieb“, ktoré mali až do 50 lôžok, medzi izbami sú 2 malé miestnosti: pre službukonajúce opatrovatelky a pre kuchyňu. Vedľa každej nemocničnej izby je malá kúpeľňa s vaňou a WC. V každom baraku je aj miestnosť pre 2 poddôstojníkov a malá lekárska kancelária.

V zvláštny budove je umiestnený tzv. centrálny kúpeľ s betónovými vaňami a sprchami. Táto budova slúži aj na hydroterapiu. Jeden z barakov slúži z polovice ako kostol a z polovice ako schôdzová miestnosť pacientov. Uvedené pravdepodobne už fungovalo aj pred rokom 1916, teda v období pozorovacej stanice. Ako novinku treba uviesť tzv. odpočinkové haly pre tuberkulotikov v počte 22, ktoré majú 500 lôžok na tzv. odpočinkové kúry²⁸.

Na čele špecializovaného ústavu zostal z obdobia pozorovacej stanice barón Ľudovít Kürthy, hlavný župan Zvolenskej a Turčianskej župy²⁹. Okrem vedúceho ústavu, Dr. Benczura, tu pracovalo 9 vedúcich oddelenia, 1 špecialista pre choroby krčné a ušné, 1 vedúci laboratória, 11 medikov a 58 opatrovateliek. Ako zaujímavosť možno uviesť, že okrem vojakov – v počte 235 – sa o prevádzku ústavu staralo aj 50 ruských zajatcov. Banskobystrický ústav slúžil len

²¹Z nich uvedieme Benjamina Friedmanna, ktorý podľa Szabóa pred pôsobením v Lučenci odborne pôsobil 20 rokov v USA.

²²Ide o laické definovanie výkonu. Správny názov: odstránenie červovitého výbežku slepého čreva, čiže apendektómia. Bola to operácia, zavedená do chirurgickej praxe len na začiatku 20. storočia.

²³SZABÓ, ref 17, s. 25.

²⁴KISS, L : A tuberkulózis elleni küzdelem Magyarországon az I. világháború alatt, különös tekintettel a beszercebányai és rózsahegy katonai gyógyintézetekre. In: Orvosi Hetilap – v tlači.

²⁵Benczur, Gyula (1879 – 1961), syn slávneho maliara Júliusa Benczura.

²⁶BENCZUR, G.: Rokkantügyi tudógyógyintézetekről. Budapest : A Tuberkulózis Elleni Küzdelem Országos és Központi Bizottsága kiadványa, 1916.

²⁷BENCZUR, ref 26, s. 6.

²⁸Prísne regulovaný režim odpočinkových kúr (bed rest) bol zavedený do liečby tuberkulózy nemeckým lekárom Detweilerom. VIRSÍK, K. – KRISTÚFEK, P.: História boja proti tuberkulóze so zvláštnym zreteľom na boj proti tuberkulóze na území Československa a Slovenska. Bratislava : Bonus, 2000, s. 16.

²⁹Kürthy, Ľudovít (1852 – 1921), veľkostatkár, v r. 1910 – 1917 zvolenský župan. Slovenský biografický slovník, zv. 3, Martin, 1989, s. 314.

na liečbu radových vojakov, pre dôstojníkov bol založený ústav so 600 lôžkami v Dolnom Smokovci³⁰.

Na rozdiel od bansko-bystrického ústavu, „špecializovaného“ na tuberkulózu, pozorovacia stanica v Ružomberku bola od januára 1916 „reprofilovaná“ na liečenie vnútorných a nervových chorôb všetkého druhu. O jej činnosti sa prvá správa objavila na stránkach budapeštianskeho lekárskeho týždenníka už v júli 1916 z pera vedúceho lekára ústavu, Dr. Mikuláša Rótha³¹ pod názvom: *Špecializovaný liečebný ústav uhorského kráľovského úradu pre záležitosti invalidov v Ružomberku*³². Presnejší obraz získame o činnosti ústavu v Ružomberku zo zborníka, ktorý bol vydaný v Budapešti roku 1919 pod názvom: *Pozbierané práce liečebného ústavu Krajinského úradu starostlivosti o vojnových invalidov v Ružomberku*³³. Kniha má prínos aj z hľadiska pozorovacích staníc – prináša totiž fotografie „barakového mestečka“, ako aj náčrt plánu mestečka v miere 1 : 2 500.

Ústav v Ružomberku začal fungovať v januári 1916 s počtom 1 600 lôžok – v decembri 1918 už mal 2 300, z toho 1 400 pre tuberkulotikov a 500 pre „nervovo“ chorých³⁴. Ako „dependencie“ (pobočka) ústavu slúžili kúpele Korytnica so 400 – 500 lôžkami pre vojakov trpiacich na žalúdočné a črevné choroby. Podľa Rótha bol ústav zariadený „takmer na úrovni kliniky“. Disponoval röntgenom, ktorým sa dalo urobiť 40 – 50 snímok denne, resp. skiaskópií (presvecovaní). Laboratórium pozostávalo z 3 miestností: pre „kurzívne“ (bežné), na bakteriologické a na chemické vyšetrenia, vybavenej tak, „aby sa v každej mohlo robiť i vyšetrenie na vedecké účely“. Boli schopné i výroby živných pôd, ako i „aglutinačných sér“. V samostatnej budove sa nachádzal hydroterapeutický ústav so sprchami a 16 do zeme vnorenými vaňami z betónu³⁵.

Špecializovaný ústav v Ružomberku sa preslávil aj v dvoch oblastiach. Jednou z nich bola liečba pľúcnej tuberkulózy. Úsilie Ružomberčanov v tejto oblasti bolo ocenené tým, že 26. a 27. mája 1917 *Tuberkulózný spolok uhorských lekárov*³⁶ usporiadal svoje tretie veľké zhromaždenie v Ružomberku. Zúčastnili sa ho aj najväčší experti boja proti tuberkulóze z civilnej³⁷ a vojenskej sféry³⁸, ktorí navštívili i Róthov ústav.

Druhou oblasťou, ktorou bol ružomberký ústav známy v celej krajine, bola liečba tzv. „vojnových neuróz“. Priekopníkom elektroliečby pestrých symptómov (obrný končatín, tras celého tela, strata hlasu atď.), vznikajúcich obyčajne po prežití výbuchu granátu, prechodom cez mínové pole atď. a označených za „vojnovú neurózu“, sa stal mladý primár neurologického oddelenia ústavu v Ružomberku: Dr. Viktor Gonda³⁹. Gonda svoje skúsenosti, ktoré získal

³⁰BÓKAY, Á.: A hadirokkantak fürdő – és gyógyhelyeken való kezelésének szervezete Magyarországon. In: Orvosi Hetilap, roč. 61, 1917, č. 45, s. 607-609.

³¹Róth (neskoršie: Tállyai Róth), Miklós (1884 – 1944), absolvent lekárskej fakulty v Pešti, žiak profesora Korányiho, priekopník boja proti detskej tuberkulóze. Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 2, Budapest, 1969, s. 814.

³²RÓTH, M.: A m. kir. Rokkantügyi Hivatal rózsahegy-i különleges gyógyintézete. In: Orvosi Hetilap, roč. 60, 1916, č. 29, s. 387-388.

³³RÓTH, M. ed.: Az Országos Hadigondozó Hivatal rózsahegy-i gyógyintézetének összegyűjtött munkálatai. Budapest: Mai Henrik és Fia, 1919.

³⁴RÓTH, ref 33, s. 3.

³⁵Zdá sa, že hydroterapeutický ústav bol skôr pravidlom, než výnimkou v pozorovacích stanicach.

³⁶Magyar Orvosok Tuberkulózis Egyesülete, spolok bol založený r. 1912.

³⁷Korányi, Sándor barón (1866 – 1944), syn priekopníka boja proti tuberkulóze v Uhorsku Fridricha Korányiho, profesor vnútorného lekárstva na univerzite v Budapešti, medzinárodne uznaný priekopník fyziológie a patológie obličkových ochorení. Magyar Életrajzi Lexikon, zv. 1, Budapest, 1967, s. 968-969.

³⁸Franz, Karl, generálny štábný lekár („vezértörzsorvos“) Ministerstva vojny vo Viedni.

³⁹GONDA, V.: A háború okozta traumás neurózis – tüneteinek gyors gyógyítása (Előzetes közlemény/ – közlemény a m. kir. Rokkantügyi Hivatal rózsahegy-i különleges gyógyintézetéből. In: Orvosi Hetilap, roč. 60, 1916, č. 33, s. 445-446.

GONDA, V.: A háború okozta traumás neurózis gyógyítása. In: Orvosi Hetilap, roč. 62, 1918, č. 24, 25, 26, s. 315-319, 345-347, 356-358.

Vojenská história

v Ružomberku, o 2 – 3 desaťročia neskôr zužitkoval ako profesor neurológie v Chicagu (USA)⁴⁰.

O povojnovom osude špecializovaného ústavu v Ružomberku sme našli tieto informácie: „Po vzniku ČSR maďarskí lekári a pacienti odnášali lieky, inventár, aj dokumentáciu a hrozila úplná deštrukcia nemocnice. Tomuto stavu zabránila československá armáda zriadením nemocnice s 500 lôžkami. Od roku 1920 bola nemocnica posádkovou nemocnicou, ako súčasť Divíznej nemocnice v Košiciach... Pod vedením prim. Obhlídala, ktorý bol súčasne aj riaditeľom nemocnice, začala výstavba novej nemocnice, a drevené baraky boli postupne nahradzované murovanými budovami...“⁴¹ Iný vývoj naznačili historici boja proti tuberkulóze: „V čase vzniku Československej republiky bola epidemiologická situácia tuberkulózy veľmi nepriaznivá... V tejto ťažkej situácii sa prvá spamätala vojenská správa, zásluhou generála vojenského zdravotníctva ČSR K. Franza⁴². Na jeho podnet boli pre tuberkulózných vojakov už v roku 1919 zriadené vojenské liečebne v barakoch... v Ružomberku a vojenské ozdravovne v... Matliaroch vo Vysokých Tatrách.“⁴³

Aj tieto dve posledné citácie potvrdzujú, že naša historiografia zameraná na dejiny zdravotníctva má v tomto smere ešte mnoho bielych miest. Naša práca chce byť len úvodom k problematike. Sme presvedčení, že bádáním v archívoch, v dobových časopisoch atď., sa nájde ešte mnoho spresňujúcich a doplňujúcich údajov o práci, ako i o ďalšom osude pozorovacích staníc.

---

⁴⁰KISS, L.: Skúsenosti z Ružomberka zužitkoval v Chicagu /USA/: Viktor Gonda /1889 – 1959/. In: Medicínsky monitor – v tlači.

⁴¹KOTHÁJ, P., ed.: Momenty z dejín slovenskej chirurgie. B.m.: Patria I., spol. s r. o., 1999, s. 247.

⁴²Možno, že je totožný s K. Franzom, ktorý r. 1917, ako generál Rakúsko-Uhorska, navštívil Ružomberok.

⁴³VIRŠÍK, KRIŠTÚFEK, ref 28, s. 21.